

Procesy tvorby politiky – možnosti a podmínky účasti veřejného mínění

Metodologické problémy výzkumu

B. A. GRUŠIN

Moskva

1. Možnosti účasti

Aniž bych měl v úmyslu zastavovat se jakkoli podrobněji u obsahu hlavních pojmů, které figurují v názvu stati, musím alespoň v nejobecnějších rysech, zároveň však na dostatečně operacionální úrovni objasnit svůj způsob jejich chápání, a tak konkretizovat výchozí, obecné uchopení problému. Přístupem k řešení problému je vytvoření určité „soustavy souřadnic“, umožňující ukázat že nejde jen o jedinou variantu, ale o *množinu* možných variant účasti veřejného mínění na řízení.

První „osa“ soustavy je spojena se způsobem interpretace vlastních procesů vytváření politiky. Tyto procesy, vyznačující se mimořádnou komplikovaností svého složení a struktury, nesmějí být v rámci analýzy našeho předmětu zkoumány amorfně, jako celek, ale naopak velmi diferencovaně, neboť právě tak diferencované mohou být (a jak se ukazuje, skutečně jsou) i formy a účinky účasti veřejnosti v různých „bodech“ těchto procesů. V jejich struktuře se mně osobně jeví jak nejpodstatnější dva centrální typy „operací“ či činnosti: 1. vytváření *koncepcí*, formulování cílů vývoje a 2. *rozhodování*, určování konkrétních způsobů a prostředků sloužících k dosažení stanovených cílů. Tyto operace odpovídají strategii a taktice politické činnosti a vyznačují se nejen výraznou specifičností, ale i zřejmou samostatností, neboť často (ne-li pravidelně) jsou časově vzájemně odděleny.

Druhá „osa“ analýzy je spojena se způsobem chápání veřejného mínění či veřejnosti jako jednoho ze subjektů, jež se mohou účastnit (a prakticky se účastní) uvedených procesů. Předmět našeho zájmu, veřejnost, která je v podstatě smluvní stranou procesu řízeném profesionálními „politiky“ (v úzkém slova smyslu), je stejně jako oni mnohonásobně rozčleněna, sestává z velkého počtu různých typů a druhů subjektů a ani ona nesmí být posuzována amorfně, „celkově“, ale diferencovaně⁽¹⁾. Se zřetelem k předmětu našeho zkoumání jsou zde podle mého názoru nejdůležitější: 1. „nepolitikové“, kteří se zabývají profesionální analýzou různých stránek života společnosti, a proto mají (převážně) *specializované* znalosti, názory na dané otázky; 2. „nepolitikové“, kteří vystupují (převážně) jako nositelé nesespecializovaného, *běžného* vědomí. V prvním případě jsou to zejména představitelé vědy a žurnalisté, v druhém případě spadají „nepolitikové“ v jedno s takzvanou širokou veřejností, a to jak v té její části, která je bezprostředně činná ve sféře, jejíž rozvoj programují „politikové“, tak v té její části, která se této sféry jen tak či onak dotýká. Je dobře známo, že oba uvedené typy veřejnosti hrají v procesech vznikání, projevu a fungování veřejného mínění odlišnou úlohu. Mají nejen názory odlišné „kvality“, ale i objektivně se nalézají v různé „vzdálenosti“ od center sociální politiky.

---

(1) Je zřejmé, že tento princip může a musí být aplikován i na sbor „politiků“, kteří patří k mocenským strukturám, jež se liší svou úrovní a charakterem. Taková konkretizace se mi však při vši své nepochybné důležitosti jeví v rámci analýzy zkoumaného problému jako něco druhořadého ve srovnání s významem těch specifických předmětů, o něž nám jde.

Konečně *třetí* „osa“ ve zvolené „soustavě souřadnic“ je spojena s rozlišováním dvou principiálních módů účasti veřejného mínění na uvedených procesech: 1. *přímé*, bezprostřední účasti, kdy veřejnost sama vykonává sociální řízení, tj. vystupuje v roli „politiků“ (i když neprofesionálních), a 2. *nepřímé*, zprostředkované účasti, kdy veřejnost je pouze určitým způsobem v kontaktu, v součinnosti s „politiky“ vykonávajícími řízení, přičemž proces řízení tak či onak ovlivňuje, tak či onak na něj působí. Jde tu v podstatě o prastaré formy přímé a zastupitelské demokracie, které se přitom v moderní společnosti vyznačují nemalou pestrostí konkrétních tvarů, včetně složitých kombinací obou uvedených módů.

Nakonec tedy máme tři „osy“ analýzy zkoumaného předmětu, které vymezují (A) typy politické činnosti, (B) typy veřejného mínění a (C) typy účasti veřejného mínění na politické činnosti. Při svém protínání v bodě 0 vytvářejí odpovídající „poloosy“, a to A1 — procesy vytváření obecné koncepce a A2 — procesy konkrétního rozhodování, B1 — veřejné mínění odborníků a B2 — veřejné mínění široké veřejnosti, C1 — přímá účast na politice a C2 — nepřímá účast na politice. Na těchto poloosách vzniká množina sociálních „prostorů“ rozčleňujících původně jednotný problém na jednotlivé části. Je zřejmé, že při plném výčtu sestává tato množina z 8 sociálních situací:

- I. A1—B1—C1
- II. A1—B1—C2
- III. A1—B2—C1
- IV. A1—B2—C2
- V. A2—B1—C1
- VI. A2—B1—C2
- VII. A2—B2—C1
- VIII. A2—B2—C2

Abstraktně vzato obsahuje každý z těchto případů určitou potenciální možnost (v různých dějinných etapách a v různých společnostech přirozeně nestejnou a někdy téměř rovnou nule) účasti mas na procesech vytváření politiky. Protože realizace této účasti má vždy zcela zvláštní, konkrétní formy, zasluhují samozřejmě *všechny* tyto případy speciální zkoumání. V reálné praxi se zároveň, jak víme, některé z uvedených situací vyskytují nesrovnatelně častěji a hrají v životě společnosti výrazně podstatnější úlohu než jiné. Právě na ně se podle mého názoru musí soustředit *prvořadá* pozornost badatelů. V dnešním politické životě mnoha států jsou to, jak se zdá, především situace VI a VIII, vyznačené na obr. 1. Především jimi se budeme dále zabývat. Ovšem dříve než přistoupíme k obsahové, kvalitativní(2) analýze těchto (i dalších) situací, musíme již mít důkazy, že účast mas v politice v každém zkoumaném případě není pouhou deklarací vyvolanou politickými, ideologickými či jakýmkoli jinými zájmy, že je skutečným, přísně verifikovatelným faktem.

2. Realnost zkoumané účasti

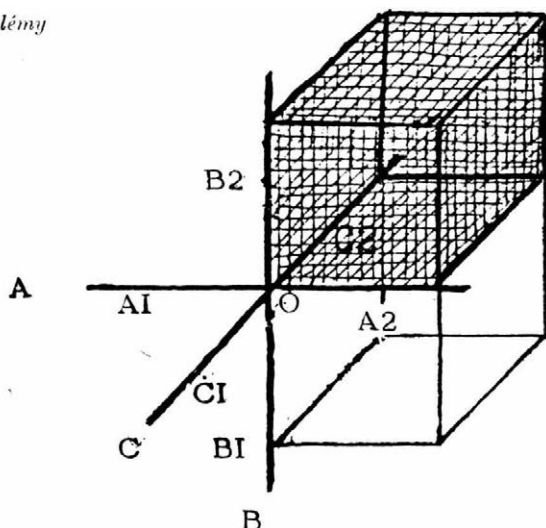
Je zřejmé, že problém takového důkazu nevzniká jen v situacích C1 — přímé účasti veřejnosti na politických aktech, o něž se opírá zákonodárství a různá direktivní rozhodnutí. Tato účast, tak říkajíc, buď je, a tehdy ji každý vidí pouhým okem, nebo není, a tehdy se žádnému, ani tomu nejrafinovanějšímu mozku nepodaří dokázat, že je.

(2) Je pochopitelné, že každá kvantifikace předmětu by v našem případě vyžadovala další zkomplikování popsané „soustavy souřadnic“, a zejména zavedení určitého souboru „bodů“ na „ose“ C na základě ukazatelů „silné — slabě“, „široce — úzce“, „často — zřídka“ atd.

Pokud jde o situace $C2$, otevírají naopak neomezený prostor pro všemožné falzifikace skutečného stavu věcí. Proto tu věda musí být zvlášť ostrážita.

V rámci těchto situací mohou být subjekty zkoumané činnosti buď autokratičtí vládcové, nebo úzká (uzavřená) kolegia „politiků“, zcela izolovaná od $B1$ a $B2$, či konečně široká (otevřená) kolegia „politiků“ tak či onak spolupracující s „nepolitiky“. Při abstraktním přístupu (a je třeba říci, že v teorii i v praxi je, žel, značně rozšířen) je možné tvrdit, že veřejné mínění tu působí ve všech případech bez výjimky, protože ani žádný diktátor či samovládc se prakticky nikdy neobejde bez rad alespoň svého nejbližšího okolí. Podle mého názoru je však takové tvrzení nejen nanejšť planou abstrakcí, ale je též neobyčejně přehnané; žádné „kabinety rádců“ či „nátlakové skupiny“ nelze zásadně ztotožňovat s B — s širokými vrstvami společnosti, které mají na politice zájem, ale jsou zbaveny bezprostřední účasti. Zmíněné „kabinety“ a „skupiny“ mohou ovšem reprezentovat pozice $B1$ a (nebo) $B2$; tehdy se jejich určitá část na politice stává faktem. Jde však právě o to, že tento fakt vyžaduje vždy jasný důkaz jako ostatně i zdánlivě zjevný fakt účasti veřejnosti na činnosti otevřených kolegií „politiků“. Vždyť empirická zkušenost přesvědčivě ukazuje, že ani fyzická přítomnost představitelů B na odpovídajících zasedáních ještě není důkazem reálné účasti.

Obr. 1. Prvořadé problémy

Jak dosáhnout spolehlivých poznatků o této otázce?

První, co přijde na mysl (a co se přirozeně objevuje v literatuře), je *věcné srovnání* textů vypracovaných „politiky“ (označíme je pro krátkost písmenem R_j — od slova „rozhodnutí“) s názory veřejnosti (označíme je VM_j — „veřejné mínění“). Při tomto přístupu pak na základě zachycení určitého časového bodu plné (nebo částečné) shody R_l a VM_l (R_{lm} a VM_{ln}), nebo naopak plné neshody R_l a VM_n , hovoří badatelé o účasti či neúčasti B na procesech vytváření politiky (3).

Není však obtížné ukázat, že daná operace, která pojímá jevy výlučně na *synchronní* úrovni, není ve svých závěrech korektní. Jednak proto, že plná shoda R_l a VM_l

(3) Použité indexy l, m, n nemají (jako v matematice) žádný konkrétní význam, ale na rozdíl od indexu j , který se vztahuje k jakýmkoli neurčeným obsahům, popisují jakékoli určené obsahy. To znamená, že vztah R_{lm} a VM_{ln} označuje jejich plnou shodu, R_l a VM_n — jejich plnou neshodu vzhledem k obsahu.

může svědčit nejen o tom, že „politikové“ se při procesech R_l skutečně opírali o VM_l a přihlíželi k němu ve svých rozhodnutích, ale i o tom, že když zcela samostatně (v některé dřívější etapě své činnosti) vypracovali R_l v otevřené konfrontaci s tehdy existujícím VM_n , našli pak již (s cílem úspěšně realizovat vypracovaný program) možnost, jak ovlivnit B a tím či oním způsobem (přesvědčování mas, manipulace s jejich vědomím atd.) dosáhnout změny VM_n ve VM_l . Dále proto, že plná neshoda R_l a VM_n může rovněž mít dvojakou povahu a buď demonstrovat zjevné pohrdání „politiků“ vůči B , nebo reflektovat pouze určitý výchozí rozpor, který může perspektivně plně vést k přeměně R_l v R_{ln} či dokonce v R_n , a potvrdit tak fakt účasti B ve zkoumaných procesech.

Tím nechci vůbec říci, že procedura srovnávání obsahů R_j a VM_j je zcela nesprávnou cestou při řešení daného úkolu. Vůbec ne. Jde jen o to, že má-li takové srovnání vést ke spolehlivým výsledkům, musí se zabývat nikoli statikou, ale dynamikou jevů, nejen synchronickými, ale i diachronickými řadami, tj. musí přihlížet k procesu *vznikání* textu R_j probíhajícímu *v čase* (v sérii po sobě následujících bodů t_1, t_2 atd.), a to pod zorným úhlem součinnosti „politiků“ a „nepolitiků“.

Jestliže nyní ponecháme stranou složité případy (spojené zejména s možností tak říkajíc původní, organické shody R_j a VM_j) (4) a rovněž některé druhořadé detaily, může podobná analýza zřejmě přinést především tři principiální modely:

$$\begin{array}{lll}
 (1) & t_1 : R_l \leftrightarrow VM_n & (2) & t_1 : R_l \leftrightarrow VM_n & (3) & t_1 : R_l \leftrightarrow VM_n \\
 & \downarrow & & \downarrow & & \downarrow \\
 & t_2 : R_l & & t_2 : R_{ln} & & t_2 : R_n
 \end{array}$$

První z nich bude demonstrovat zjevnou neúčast a druhý a třetí naopak zjevnou účast veřejného mínění na řízení. Přitom musím zdůraznit, že jde právě o *zjevnou* neúčast či účast spojenou s *otevřenými* formami součinnosti veřejnosti a „politiků“. Jak ovšem víme, může se veřejné mínění v zásadě účastnit zkoumaných procesů (a téměř vždy to činí) i *skrytým, latentním* způsobem, kdy není veřejně vyjadřováno formou přístupnou vnějšmu pozorování, ale pohybuje se vnitřními kanály systému řízení dosahující (nebo nedosahující) těch či oněch výsledku.

Lze v těchto případech konstatovat realitu účasti? Nepochybně. Pro její zjištění je však již nutné použít *jiných* analytických procedur, než je dynamické srovnávání obsahu textů R_j a VM_j . Ty hlavní jsou spjaté s pronikáním do samotného *chodu*, do samotné „technologie“, do samotné „mechaniky“ procesů vytváření politiky (ať na úrovni analýzy toku informací, které se těchto procedur účastní, či na úrovni analýzy kontaktů subjektů v nich působících) nebo s objasněním (na úrovni verbálních hodnocení a sebehodnocení) vzájemného *vztahu* základních kontrahentů zkoumaných procesů.

3. Základy (nutnost) zkoumané účasti

Jestliže jsme určitým způsobem stanovili fakt účasti veřejného mínění na politice, zdálo by se, že již můžeme přejít ke zkoumání konkrétních charakteristik (podmínek, mechanismů, forem) tohoto procesu. Tomuto kroku však musí podle mého názoru předcházet ještě jeden krok spojený s odpovědí na základní otázku: proč vlastně daný fakt vůbec vzniká (jak historicky, tak každodenně v životě současných společností)? Na jakém základě si může veřejnost v zásadě (i tehdy, je-li zřejmě neinformována a nekompetentní) činit nárok na účast na zkoumaných procesech, a nejen činit nárok, ale též se jich aktivně a zároveň — úměrně historickému vývoji — ve stále větší míře účastnit?

---

(4) Při striktním přístupu nepatří tyto případy ke zkoumanému problému, ale k otázce sociální povahy moci existující ve společnosti, jejích genetických vazeb s různými sektory sociálního.

Tradiční analýza se při pokusech o objasnění tohoto fenoménu obvykle odvolává na dvě okolnosti: za prvé na to, že na světě stále sílí *demokratické* formy řízení, a za druhé na snahu technokratických „politiků“ zvýšit efektivnost své činnosti. Nelze však nevidět, že podobná vysvětlení jsou zjevně nedostačující. V prvním případě proto, že veřejné mínění, jak ukazují zkušenosti, se dnes téměř vždy aktivně účastní politiky i v podmínkách slabě rozvinuté nebo vůbec neexistující demokracie. V druhém případě proto, že to, co se vydává za odpověď, vyžaduje samo ve skutečnosti vysvětlení: co se vlastně „stalo“ se světem, jestliže obrat k neprofesionálnímu (v politickém ohledu) veřejnému mínění zajišťuje zvýšení efektivnosti politiky?

Zdá se, že kořeny uvedeného jevu leží značně hlouběji a souvisejí se zákonem dějin, který v roce 1845 odhalil K. Marx a podle něhož „s hloubkou a šíří dějinné akce bude . . . růst objem masy, jejíž akcí je“ [Marx—Engels 1957 : : 99]. Dostatečně podrobně se o této otázce pojednává v mé stati *Procesy zmasovování v moderních společnostech* [Grušin 1986]. Proto se nyní zmíním jen o tom hlavním: úměrně tomu, jak se různé masy stále více zapojují do jednotlivých sociálních (ekonomických, kulturních, ideologických) procesů, ať už aktivně jako subjekty nebo i v dřívějším duchu pasivně jako objekty historické, sociální akce, získává jejich hlas stále víc a víc a *nutně i objektivně* (tj. nezávisle na ideologických orientacích různých forem politického vedení a nezřídka i v rozporu s nimi) význam účinného faktoru v procesech sociálního řízení, včetně přijímání rozhodnutí mocenskými institucemi.

Je samozřejmé, že v různých ekonomických, politických, národnostních, ideologických a jiných podmínkách existujících nejen v celosvětovém měřítku, ale i uvnitř jednotlivých společností, se může situace lišit. I dnes proto můžeme pozorovat v mnoha konkrétních situacích, jak široká veřejnost není s to cokoliv změnit na „chování“ vládnoucích orgánů, jak různí „politikové“ a správní aparát dávají najevo otevřeně přehlíživý vztah k nárokům, názorům a náladám mas. Jde však právě o to, že v současných podmínkách — právě na rozdíl od minulých dob! — takové přehlížení prakticky nikdy nezůstává bez následků a nevyhnutelně vede (dříve či později) k různým komplikacím v řídicích mechanismech, nemluvě o zhoršování situace v odpovídajících sférách života společnosti.

Právě proto nemůže žádné moderní efektivní řízení — chce-li být skutečně takové — pomíjet novou historickou realitu. Nutí tedy neustále „politiky“ různé úrovně, aby ve své činnosti uvedený faktor vnímali a respektovali. Odvolávám se na staré, ale závažné přiznání amerického autora: „ve všech zemích musí národní vůdcové při tvorbě své zahraniční i vnitřní politiky přihlížet k veřejnému mínění. Před několika desetiletími přijímali základní rozhodnutí o světových problémech vedoucí představitelé států a diplomaté. Lid měl ve většině případů na vedení politiky své země jen nepatrný vliv nebo jej neměl vůbec. Dnes prostý obyvatel města, rolník nebo venkovan chce, aby se dbalo na jeho hlas“ [Gibson 1964 : 14].

To je velmi správné konstatování. Ovšem s jedním doplněním: masa nejenže chce, ale v praxi se úspěšně domáhá uskutečnění svých přání.

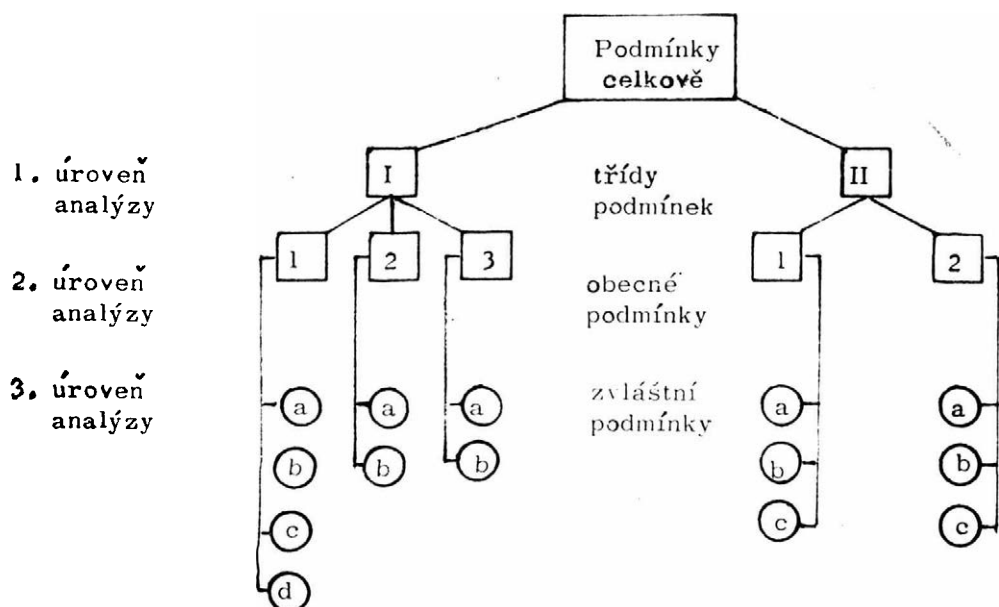
4. *Conditio sine qua non* — podmínka, bez níž účast neexistuje

A nyní položme tu nejdůležitější otázku: za jakých podmínek skutečně začíná účast veřejného mínění na tvorbě politiky? Není snad třeba říkat, že při hledání odpovědi na tuto otázku se jistě nesmíme dát cestou pouhého výčtu různých konkrétních okolností — vždyť jejich empirická řada se jeví téměř nekonečná. Právě tak málo produktivní (pro stejně přílišnou empiričnost) je i

diskuse kolem obvyklých „sociálně ekonomických“, „společensko-politických“, „kulturně ideologických“ atd. podmínek. Co tedy zbývá? Cesta „čistě“ metodologie, tj. *logicky zobecněného* popisu hledaných podmínek na základě *strukturních* charakteristik samotných analyzovaných procesů. Jestliže tyto procesy, dejme tomu, zahrnují určité prvky „a“, „b“, „c“, je zřejmé, že právě *tyto* prvky a také prvky *zabezpečující* jejich existenci musí ve společnosti existovat, aby se procesy uskutečňovaly ve své dovršené (ideální) podobě.

Je pochopitelné, že při zkoumání souhrnu takových prvků lze pracovat s různým stupněm konkretizace. Aniž bych si činil nárok na úplný obraz, chtěl bych se zastavit jen u těch okolností a faktorů, které především určují nejen sám fakt, ale také charakter a efektivnost zkoumané účasti. Pro zpřehlednění zkonstruuji „strom“ hledaných podmínek či lépe řečeno *systém „kořenů“* shodných s těmito podmínkami, přičemž „hloubku“ jejich popisu omezím třemi úrovněmi analýzy, viz obr. 2.

Obr. 2. „Strom“ podmínek (systém „kořenů“) zabezpečujících účast veřejného mínění na tvorbě politiky

Na první, nejvyšší (abstraktní) úrovni analýzy se zde vyčleňují dvě maximálně široké třídy zkoumaných podmínek:

I — *základní předpoklady* studovaných procesů, které musí existovat ještě před jejich uskutečněním (tj. dříve, než se veřejné mínění začne vyslovovat o tom či onom konkrétním problému ve snaze ovlivnit jeho řešení);

(5) V souladu s výše uvedenou výhradou omezujeme analýzu jen na tyto situace a ponecháváme stranou přímé formy účasti veřejnosti na procesech vytváření politiky. Podmínky třídy I si plně zachovávají svůj význam i pro situace C1. Pokud jde o podmínky třídy II, budou v těchto posledních situacích zjevně jiné, a to jak na úrovni obecných, tak na úrovni zvláštních podmínek pro uskutečnění daných situací.

II — *složky* zkoumaných procesů, tj. prvky součinnosti veřejného mínění a řídicích orgánů v rámci daných procesů (v situacích C2)(5).

Na následující úrovni analýzy se *ve třídě I rozlišují tři obecné podmínky*:

- I — 1 ve společnosti existuje *veřejné mínění* o problémech, které jsou předmětem politiky;
- I — 2 ve společnosti existují možnosti neomezovaného *veřejného vyjádření* veřejného mínění;
- I — 3 ve společnosti existují rozvinuté *formy účasti* veřejného mínění na řízení.

Ve třídě II se rozlišují dvě takové podmínky:

II — 2 strany jsou při své součinnosti o sobě vzájemně *informovány*;

II — 2 strany jsou *schopny* vzájemné součinnosti.

Konečně na závěrečné úrovni analýzy jde již o zcela konkrétní, zvláštní podmínky realizace zkoumaných procesů.

V podtřídě I — 1 zde figuruji tyto podmínky:

- I — 1a ve společnosti existuje otevřená *informace* o problémech, které jsou předmětem politiky (veřejnost má přístup k této informaci);
- I — 1b ve veřejnosti existuje *zájem* o tuto informaci (odpovídající problémům);
- I — 1c ve společnosti existují rozvinuté *formy styku* zajišťující vytváření veřejného mínění;
- I — 1d veřejnost má schopnost *konceptualizovat* (artikulovaně formulovat) vytvořené mínění.

V podtřídě I — 2:

- I — 2a ve společnosti existuje rozvinutý *systém kanálů* vyjadřujících veřejné mínění;
- I — 2b veřejnost má možnost svobodně *předávat* své názory existujícími kanály.

V podtřídě I — 3:

- I — 3a ve společnosti existují vypracované (fungující) *technologie a techniky* (mechanismy a instrumenty) účasti veřejného mínění na řízení;
- I — 3b ve společnosti existují obecně přijaté, a to i zákonodárně formulované *normy a garance* takové činnosti.

V podtřídě II — 1:

- II — 1a ve společnosti existuje informace o stavu veřejného mínění a o činnosti řídicích orgánů (v rámci posuzování odpovídajících problémů);
- II — 1b strany mají možnost a schopnost získat tuto informaci;
- II — 1c strany mají možnost a schopnost adekvátně pochopit (interpretovat, zhodnotit) tuto informaci.

V podtřídě II — 2:

- II — 2a strany si *uvědomují nutnost* součinnosti v procesech vytváření politiky;
- II — 2b strany se *snaží* o takovou součinnost formou spolupráce;
- II — 2c strany *ovládají* technologii a techniku takové součinnosti v daných procesech.

K výčtu základních podmínek zkoumané účasti bych chtěl připojit tři poznámky:

Za prvé. Tento výčet, jak jsem již zdůraznil, nelze samozřejmě považovat za vyčerpávající jak ve smyslu přehledu analyzovaných faktorů, tak, a tím méně, ve smyslu hloubky jejich zkoumání. Naopak, většina formulovaných zvláštních podmínek vyžaduje další upřesnění, což předpokládá, že budou

osvětleny ty okolnosti, jež právě zabezpečují jejich vznik. Vezměme například podmínku II — 1c. Tato podmínka přímo souvisí s otázkou, jakým způsobem se řídicím orgánům podaří reprodukovat přesný (úplný, objektivní a spolehlivý) obraz názorů, které existují ve společnosti, jestliže je dobře známo, že veřejné mínění při vší své zdánlivé jednoduchosti představuje ve skutečnosti mimořádně složitý sociální objekt. Je zřejmé, že odpověď na tuto otázku vyžaduje, aby do uvedeného systému „kořenů“ byla začleněna ještě jedna podmínka, již je existence vyspělé sociologie, která dokáže řešit úkoly tohoto druhu.

Za druhé. Podmínky figurující v našem výčtu se jeví jako podmínky stejného řádu a významu. Ve skutečnosti jsou však mnohé z nich vzájemně velmi těsně spjaty a v osudu zkoumaných procesů hrají zřetelně odlišnou úlohu: jestliže například absence I — 1 zcela vylučuje jejich možnost, pak absence 1 — 3 nebo II — 2 ji pouze oslabuje atd. Z toho vyplývá, že je nutné stanovit vztahy *závislosti a hierarchie* mezi prvky systému.

Za třetí. „Strom“ podmínek, který jsme popsali, působí podobně jako každá klasifikace velmi nudně a zdá se neobyčejně vzdálen aktuálním úkolům, s nimiž se každodenně setkávají „politikové“ i „nepolitikové“ v procesech své součinnosti. Je to však pouhý dojem vyvolaný zvoleným způsobem popisu předmětu. Ve skutečnosti je každý prvek systému doslova až po samu mez naplněn *praktickým obsahem*, a proto může být bez obtíží podán v podobě více či méně tvrdých algoritmů rozvíjených podle schématu „jestliže — pak“.

Přeložil Otakar Vochoč

Literatura

Gibson, J.: *Ideology and World Affairs*. Boston 1964.

Grušin, B. A.: *Processy massovizacii v sovremennyykh obščestvakh (Suščnostnyje charakteristiki, formy vyraženiya, posledstviya)*. Rabočij klass i sovremennyy mir 1986, No 5.

Marx, K. — Engels, B.: *Svatá rodina aneb Kritika kritické kritiky. Proti Brunovi Bauerovi a spol.* Spisy, sv. 2. Praha, SNPL 1957.